

Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого

професор М. І. Панов

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ

Лекція

Харків
«Право»
2016

УДК 343.2
ББК 67.308
П16

*Рекомендовано вченою радою
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
(протокол № 5 від 28 грудня 2015 р.)*

Рецензенти:

Тихий В. П. – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, віце-президент НАПрН України;

Зінченко І. О. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Панов М. І.

П16 Загальні засади кваліфікації злочинів : лекція / М. І. Панов. – Х. : Право, 2016. – 104 с.

ISBN 978-966-937-000-6

Розглядаються загальні положення кримінально-правової кваліфікації злочинів: поняття, підстави, логіко-гносеологічні аспекти кваліфікації, розмежування складів злочинів – як необхідна умова кваліфікації, принципи, види, етапи, значення кваліфікації злочинів.

Для студентів вищих юридичних навчальних закладів, аспірантів, викладачів кримінального права, практикуючих фахівців – юристів системи кримінальної юстиції.

**УДК 343.2
ББК 67.308**

© Панов М. І., 2016
ISBN 978-966-937-000-6 © Видавництво «Право», 2016

Зміст

Вступ	4
1. Поняття «кваліфікація злочинів»	7
2. Підстави кримінально-правової кваліфікації злочинів	11
2.1. Суспільно небезпечне діяння як фактична підстава кваліфікації злочинів	12
2.2. Склад злочину як юридична підстава кваліфікації злочинів	20
3. Логіко-гносеологічні аспекти кваліфікації злочинів	40
4. Розмежування складів злочинів – необхідна умова правильної кваліфікації злочинів	48
5. Принципи кваліфікації злочинів	57
6. Види кваліфікації злочинів	78
7. Етапи кваліфікації злочинів	85
8. Значення кваліфікації злочинів	95
Контрольні питання	100
Рекомендована література	102

Вступ

Кваліфікація злочинів є одним із найбільш важливих і відповідальних етапів застосування норм закону про кримінальну відповідальність. Правильна кваліфікація злочинів виступає необхідною умовою реалізації конституційного принципу законності у кримінальному судочинстві, досконалого та юридично виваженого досудового розслідування і розгляду кримінальних проваджень у судах, призначення особам, визнаним винними за вироком суду, справедливого й обґрунтованого покарання чи звільнення їх від кримінальної відповідальності або від покарання. Тому поглиблене вивчення студентами вищих юридичних навчальних закладів III–IV рівнів акредитації навчальної дисципліни «Кваліфікація злочинів» має важливе значення, оскільки надає їм можливість більш досконало й поглиблено у порівнянні з навчальною дисципліною «Кримінальне право України» вивчити теоретичні і практичні проблеми застосування

норм закону про кримінальну відповідальність. Одночасно студенти оволодівають більшим обсягом знань із кримінального права, яке є підґрунтям таких навчальних дисциплін кримінального циклу, як «Кримінальний процес», «Криміналістика», «Кримінологія» та ін., і при цьому у них формуються необхідні професійні уміння й навички практичної діяльності із кваліфікації злочинів як обов'язкової і важливої складової в системі правозастосовної діяльності органів кримінальної юстиції.

Лекція, що пропонується, присвячена загальним засадам кваліфікації злочинів. У ній розглядаються: поняття, підстави, логікогносеологічні аспекти кваліфікації та розмежування злочинів, принципи, види, етапи та значення кваліфікації злочинів. Указані питання у своїй єдності утворюють, так би мовити, «вступ до кваліфікації злочинів» і становлять систему знань як фундаментальне підґрунтя, що необхідне для подальшого оволодіння питаннями теорії і практики кваліфікації злочинів за елементами складу злочину: об'єктом, об'єктивною стороною, суб'єктивною стороною, суб'єктом злочину, а також спеціальними правилами кваліфікації: незакінченого злочину, співучасті у зло-

Загальні засади кваліфікації злочинів

чині, кваліфікації злочинів при їх множинності і при конкуренції кримінально-правових норм. Опанування вказаним блоком знань і закріплення їх при розгляді питань кваліфікації окремих видів злочинів надасть можливість студентам оволодіти всім спектром теоретичних та практичних проблем кваліфікації злочинів, які мають знати фахівці-юристи у сфері кримінальної юстиції.

1. Поняття «кваліфікація злочинів»

Кваліфікація (від лат. *qualification* < *quails* – який, якої якості + *facere* – робити) *злочинів* є одним із найважливіших етапів застосування норм кримінального права. Правильна кваліфікація забезпечує реалізацію конституційного принципу законності у кримінальному судочинстві (ст. 129 Конституції України), гарантує охорону і здійснення прав і свобод людини і громадянина, виступає необхідною умовою призначення справедливого покарання (чи звільнення від кримінальної відповідальності або від покарання). У свою чергу, помилки у кваліфікації злочинів неодмінно ведуть до помилок у призначенні покарання або вирішенні інших питань щодо кримінальної відповідальності.

Термін «кваліфікація злочинів» використовується як у кримінальному (статті 9, 29, 33, 35, 66, 67 Кримінального кодексу України – далі КК), так і у кримінальному процесуальному законодавстві (п. 5 ч. 5 ст. 214, п. 5 ч. 1 ст. 277, п. 5 ч. 2 ст. 291 та ін. Криміналь-

ного процесуального кодексу України – далі КПК). Однак легального (нормативно-правового) визначення поняття «кваліфікація злочинів» чинне законодавство не містить, хоча пропозиції щодо доцільності такого визначення в літературі висловлювалися¹. У теорії і практиці кримінального права поняття «кваліфікація злочинів» визначають по-різному: як встановлення тотожності ознак вчиненого суспільно небезпечного діяння і ознак кримінально-правової норми, що передбачає відповідальність за це діяння²; як кримінально-правову оцінку вчиненого суспільно небезпечного діяння³; як встановлення і юридичне закріплення точної відповідності ознак учиненого діяння і ознак складу злочину, передбаченого кримінально-правовою нормою⁴.

¹ Див.: Навроцький, В. О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації [Текст] / В. О. Навроцький. – К. : Атіка, 1999. – С. 441–457.

² Див.: Наумов, А. В. Законы логики при квалификации преступлений [Текст] / А. В. Наумов, А. С. Новиченко. – М. : Юрид. лит., 1978. – 104 с.

³ Див.: Навроцький, В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації [Текст] : навч. посіб. / В. О. Навроцький. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – С. 6–44.

⁴ Див.: Кудрявцев, В. Н. Общая теория квалификации преступлений [Текст] / В. Н. Кудрявцев. – М. : Юрид. лит., 1972. – 352 с.; Куринов, Б. А. Научные основы квалификации преступлений [Текст] / Б. А. Куринов. – М. : Изд-во Моск.

1. Поняття «кваліфікація злочинів»

Кожне із вказаних визначень відображає більшою чи меншою мірою сутнісні риси кваліфікації злочинів як специфічного логіко-юридичного пізнавального і оцінювального процесу, підставами (*об'єктами*) якого є *суспільно небезпечне діяння і склад злочину*, якому це діяння повинно відповідати. Проте останнє із наведених визначень кваліфікації є більш повним і глибоким, відповідає в цілому законодавчому визначенню підстави кримінальної відповідальності (ч. 1 ст. 2 КК), виступає, так би мовити, «механізмом її реалізації», і тому в подальшому ми будемо виходити саме із цього визначення.

Проте наведене лише на дефінітивному рівні визначення поняття «кваліфікація злочинів» має досить загальний характер і не розкриває повною мірою сутність, зміст та структуру вказаної оціночно-пізнавальної діяльності. Для цього необхідно, як уявляється, розглянути і встановити *підстави кримінально-правової кваліфікації, її логіко-*

ун-та, 1984. – 184 с.; Кузнецова, Н. Ф. Проблемы квалификации преступлений: лекции по спецкурсу «Основы квалификации преступлений» [Текст] / Н. Ф. Кузнецова. – М. : Изд. дом «Городец», 2007. – 336 с.; Гаухман, Л. Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика [Текст] / Л. Д. Гаухман. – М. : АО «Центр ЮрИнфоР», 2003. – 448 с.

гносеологічні засади (аспекти) та етапи її здійснення, а також розмежування складів злочинів як необхідної умови правильної кваліфікації злочинів. Застосування зазначеного наукового інструментарію надасть можливість, на нашу думку, глибше розкрити найбільш суттєві риси й особливості цієї оціночно-пізнавальної діяльності при застосуванні кримінального закону.

За своєю суттю і змістом кваліфікація злочинів завжди пов'язана з необхідністю обов'язкового встановлення і доказування кримінально-процесуальними і криміналістичними засобами двох надзвичайно важливих обставин: 1) факту вчинення особою (суб'єктом злочину) суспільно небезпечного діяння, тобто конкретного акту її поведінки (вчинку) у формі дії чи бездіяльності; 2) точної відповідності ознак цього діяння ознакам складу злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК. Вказані обставини в літературі прийнято називати «підставами кримінально-правової кваліфікації». Розглянемо їх детальніше.

2. Підстави кримінально-правової кваліфікації злочинів

Слово «підстава» означає «те головне, на чому базується, ґрунтується що-небудь»¹, наприклад, певна праця чи інша діяльність. Отже, із цього слідує, що підстави кримінально-правової кваліфікації – це ті об’єктивні обставини, що лежать в основі визнання вчиненого суспільно небезпечного діяння певним злочином з одночасною констатацією відповідної норми кримінального закону (його статті чи частини статті), яка передбачає це діяння як заборонене і була порушена цим діянням. Виходячи із визначення і змісту поняття «кваліфікація злочинів», підстави кваліфікації в юридичній літературі поділяють на два види, що отримали умовну назву «фактична підстава» і «юридична (нормативно-правова) підстава».

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. – С. 782.

2.1. *Суспільно небезпечне діяння як фактична підстава кваліфікації злочинів.* Вчинене особою суспільно небезпечне діяння виступає об'єктом кваліфікації з точки зору визнання (чи невизнання) його злочином. Вказана фактична підстава знаходиться у певному співвідношенні з обставинами, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні (предмет доказування). Ними, згідно із ч. 1 ст. 91 КПК, зокрема, є: 1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); 2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; 3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; 4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження; 5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання; 6) обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та

2. Підстави кримінально-правової кваліфікації...

інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення; 7) обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

Сприймаючи в цілому вимоги кримінально-процесуального законодавства щодо предмета доказування у кримінальному провадженні як імперативні й такі, що підлягають обов'язковому виконанню, все ж відзначимо, що з точки зору змісту поняття «кримінально-правова кваліфікація» основоположною одиницею злочину як факта (явища) реальної дійсності є суспільно небезпечне діяння, яке є обов'язковим (конститутивним) і визначальним елементом поняття злочину (ч. 1

ст. 11 КК) і тому в першу чергу має бути встановлено та доведено кримінально-процесуальними і криміналістичними засобами у кожному кримінальному провадженні. По суті *встановлення факту вчинення суспільно небезпечного діяння повинно передувати у часі самій процедурі кваліфікації злочину, як специфічної логіко-гносеологічної і оцінювально-пізнавальної (з точки зору кримінального права) діяльності*. Відсутність суспільно небезпечного діяння як факту реальної дійсності, безумовно, виключає і саму процедуру кваліфікації.

Суспільно небезпечне діяння – це конкретний акт суспільно небезпечної (негативної, асоціальної) поведінки особи фізичної (суб'єкта злочину) у формі дії чи бездіяльності. Не випадково у ч. 1 ст. 11 КК злочином цілком підставно визнається «передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину». Саме із суспільно небезпечним діянням, тобто *конкретним вчинком особи*, законодавець пов'язує встановлення підстави кримінальної відповідальності (ч. 1 ст. 2 КК), в якій «діяння» є обов'язковою умовою цієї підстави. Людина як суб'єкт соціального буття вступає у сферу, «підвладну

2. Підстави кримінально-правової кваліфікації...

кримінальному закону», лише за умови вчинення нею конкретного, вказаного в кримінальному законі діяння – дії або бездіяльності. Поза своїми вчинками, тобто конкретними актами суспільно небезпечної поведінки у формі діяння (дії чи бездіяльності), особа не підлягає дії кримінального закону і покаранню, не є його об'єктом. Звідси випливає, що думки, погляди, переконання, морально-психологічні якості людини, її наміри, якими б негативними вони не були, навіть злочинні (в тому числі й виявлення умислу, тобто прояв особою тим чи іншим способом – усно, письмово, іншим чином – наміру вчинити певний злочин), якщо вони не об'єктивовані у вчинку, у конкретному акті поведінки особи, в її діянні – дії чи бездіяльності, не можуть розглядатися як суспільно небезпечне діяння і не можуть виступати ані умовою кримінальної відповідальності, ані підставою (фактичною) кримінально-правової кваліфікації.

Поняття *«суспільно небезпечне діяння»* як фактична підстава кваліфікації злочину характеризується певною сукупністю ознак: *це діяння має бути конкретним, усвідомленим, вольовим та суспільно небезпечним актом поведінки особи. Конкретність діяння озна-*

чає, що воно є відносно обмеженим актом поведінки особи як різновиду її взаємодії із зовнішнім середовищем, опосередковане її зовнішньою (у вигляді певних рухів тіла чи слів) та внутрішньою (психічною) активністю, і завжди відбувається в певних обставинах, місці й часі та знаходить свій вияв у формі відповідної дії чи бездіяльності (тобто у конкретному вчинку особи), які завжди обмежені об'єктом та метою цієї поведінки. *Діяння – це усвідомлений акт поведінки людини, що як істота розумна (homo sapiens) здатна пізнавати об'єктивний світ і відобразити його у своїй свідомості. Усвідомленість означає, що особа розуміє як фактичні, так і соціальні якості та риси вчинюваного нею діяння або має (зберігає) в конкретних умовах потенційну можливість свідомо контролювати свою поведінку. Тому усвідомленість притаманна як умисним, так і необережним діянням, вчиненим у формі як активної, так і пасивної поведінки (наприклад, особа не виконує покладених на неї обов'язків, скажімо, внаслідок відволікання, відвернення уваги від виконання своїх обов'язків чи навіть коли особа знаходилась у стані сну, алкогольного чи наркотичного сп'яніння тощо). У випадках коли акт поведінки людини, або рухи*

2. Підстави кримінально-правової кваліфікації...

тіла, не контролюється її свідомістю, навіть коли ці рухи були суспільно небезпечними, наприклад, дії душевнохворих та неосудних осіб, така поведінка не може розглядатися як діяння у кримінально-правовому сенсі. *Діяння повинно бути актом вольової поведінки*, тобто проявом волі суб'єкта, коли останній діє з відповідних мотивів, здійснює певну мету і при цьому здатний вільно («свобода волі») обирати той чи інший варіант поведінки, тобто має можливість керувати своїми діями за своїм розсудом. Діяння чи рухи тіла, в яких немає прояву волі, вчинені, наприклад, внаслідок нездоланної сили чи під безпосереднім впливом нездоланного фізичного примусу, рефлекторні дії (як реакція організму людини на дію електричного струму, вогню та ін.) не можуть визнаватися як діяння, яке могло би виступати об'єктом кримінально-правової кваліфікації.

Суспільна небезпечність як ознака діяння полягає в тому, що воно *заподіює істотну шкоду суспільним відносинам, охоронюваним кримінальним законом від злочинних посягань, або створює реальну загрозу її заподіяння*. Суспільна небезпечність органічно притаманна діянню – дії чи бездіяльності особи, що зрештою і є підставою визнання його у за-

коні злочинним і караним. Це положення безпосередньо впливає із ч. 2 ст. 11 КК. Дія чи бездіяльність, що через свою малозначність не заподіює істотної шкоди об'єкту кримінально-правової охорони або ж не створює загрози її заподіяння, позбавлена такої її соціальної властивості, як суспільна небезпечність, і тому не може визнаватися злочином. Суспільна небезпечність діяння визначається усією сукупністю об'єктивних і суб'єктивних ознак, притаманних злочину: характером дії чи бездіяльності, способом і засобами, за допомогою яких учиняється посягання, місцем, часом та обстановкою вчинення діяння, формою вини, спрямованістю умислу особи, мотивами та метою її поведінки. Особливе значення для визнання діяння суспільно небезпечним мають характер і цінність суспільних відносин, на які воно посягає, а також *характер та тяжкість (розмір) шкоди*, яка спричиняється дією чи бездіяльністю цим відносинам або створюється загроза її спричинення. Отже, шкода (шкідливість) притаманна суспільно небезпечному діянню, що визнається злочином, становить його соціальний зміст і сутність. Ще у 1764 р. Чезаре Беккарія писав: «дійсним мірилом злочинів є шкода,

2. Підстави кримінально-правової кваліфікації...

що заподіюється ними суспільству»¹. Саме шкода виступає основним (головним) показником суспільної небезпечності діяння як матеріальної ознаки. При цьому потрібно враховувати, що такі наслідки діяння, як шкода (збиток), що заподіюється (чи може бути заподіяна) суспільним відносинам, можуть бути *матеріальними (шкода, що має особистий (фізичний) або майновий характер) чи нематеріальними (шкода у політичній, організаційній, соціальній сферах)*. У випадках коли законодавець конструює у статтях Особливої частини КК злочини з «матеріальним складом» (їх більшість), шкода за загальним правилом конкретизується: її вид, розмір чи обсяг вказуються у самому законі – у відповідній статті Особливої частини КК, а також, досить часто, у примітці до неї. У вказаних випадках суспільна небезпечність діяння і визнання його злочинним пов'язується безпосередньо із заподіянням охоронюваним законом суспільним відносинам саме цієї шкоди (певного виду (типу) та міри). Встановлення даної шкоди в такому випадку є обов'язковим, і навпаки, її відсутність (від-

¹ Беккариа, Ч. О преступлених и наказаних [Текст] : пер. с итал. / Чезаре Беккариа. – Киев : Ин Юре, 2014. – С. 97.

повідного виду чи розміру шкоди) буде свідчити про відсутність суспільної небезпечності як ознаки діяння (ч. 2 ст. 11 КК). Відзначимо, нарешті, що діяння, як *акт свідомої, вольової і суспільно небезпечної поведінки* (фактична підстава кримінально-правової кваліфікації), має бути вчинене *особою фізичною* осудною, що досягла віку кримінальної відповідальності, тобто суб'єктом злочину, що впливає безпосередньо зі змісту ч. 1 ст. 2, ч. 1 ст. 11 та ч. 1 ст. 18 КК. Наведена характеристика суспільно небезпечного діяння як фактичної підстави кримінально-правової кваліфікації, зрозуміло, є найбільш загальною і тому відзначені основні ознаки, – на рівні загального, – притаманні кожному конкретному суспільно небезпечному діянню, що вчинюються в реальній дійсності і можуть розглядатися в такому випадку як фактична підстава (об'єкт) кримінально-правової кваліфікації.

2.2. *Склад злочину як юридична підстава кваліфікації злочинів.* Нею, як впливає із раніше сформульованого визначення поняття «кваліфікація злочинів», є наявність у вчиненому суспільно небезпечному діянні складу злочину, передбаченого КК. Під *складом злочину розуміють юридичну (нормативно-*

2. Підстави кримінально-правової кваліфікації...

*правову) конструкцію¹, що являє собою систему об'єктивних і суб'єктивних ознак, встановлених у КК, які у сукупності визначають суспільно небезпечне діяння як злочин. Ознака складу злочину – це певна риса (властивість, якість) злочину, яка задовольняє таким вимогам: а) разом з іншими ознаками даного складу (та в їх єдності) визначає суспільну небезпечність, протиправність та винність діяння; б) відображає індивідуальні риси й особливості, притаманні кожному конкретному злочину (його «виду»), якими він відрізняється від інших злочинів, а також від діянь, що не є злочинними; в) безпосередньо вказана в законі чи однозначно впливає із його змісту при тлумаченні; г) притаманна всім злочинам даного виду (типу) і не є виведеною (утвореною) від інших ознак². Склад злочину являє собою таку систему юридичних (вказаних у кримінальному законі) об'єктивних і суб'єктивних ознак, котрі повинні бути *вичерпними, необхідними і до-**

¹ Див.: Кругликов, Л. Л. Юридические конструкции и символы в уголовном праве [Текст] / Л. Л. Кругликов, О. Е. Спиридонов. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2005. – 336 с.

² Див.: Кудрявцев, В. Н. Общая теория квалификации преступлений [Текст] / В. Н. Кудрявцев. – М. : Юрид. лит., 1972. – С. 111–115.